

פריון העבודה בישראל

דן בן-דוד*

תקציר

מדינת ישראל היא אחת החממות המרכזיות של העולם המפותח ליצירתיות וחדשנות – שתי תכונות שהן מרכיבים מרכזיים בהגברת הפריון, שמניע את הצמיחה הכלכלית. למרות זאת, פריון העבודה בישראל הוא בין הנמוכים בעולם המפותח, והוא הולך ונסוג מהמדינות המובילות מאז שנות השבעים – תופעה שאינה בת קיימא בטווח הארוך. פרק זה מתמקד בכמה גורמים משולבים העומדים מאחורי הפריון הישראלי הנמוך. כמו כן, הוא משווה את הקשר בין רמת הפריון, מלאי ההון והשכר בענפים עסקיים בישראל ובמדינות אחרות.

מיחה כלכלית מונעת על ידי שיפורים בפריון, ושיפורים בפריון תלויים **צ** בחדשנות. כמדינה שהיא בית לכמה מהמוסדות האקדמיים המובילים בעולם (קירש, 2010); שיש בה יותר פטנטים ביחס לגודלה, כפי שהגודל בא לידי ביטוי בתוצר מקומי גולמי (תמ"ג), מאשר ממוצע מדינות ה-G7¹ (בן-דוד, 2012); ושענפי הרפואה, הביו-טכנולוגיה וההיי-טק בה הם מהמובילים בעולם – ישראל נהנית מיתרון בתחום החדשנות, ואף זכתה לכינוי "מדינת הסטארט-אפ" (סינור וזינגר, 2011). כמו כן, ישראל זוכה להשקעות הון-סיכון בהיקף גבוה יותר מכל מדינה אחרת ב-OECD ביחס לתמ"ג, וחלה עלייה משמעותית בהשקעות הזרות הישירות במדינה מ-1990 עד תחילת המיתון העולמי האחרון (בן-דוד, 2012). אך אף שחדשנות היא תנאי הכרחי לשיפורים בפריון, היא אינה תנאי מספיק.

* פרופ' דן בן-דוד, מנהל מרכז טאוב, החוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל אביב, עמית מחקר ב-CEPR, לונדון. תודות לחיים בלייך, לדניאל פרמיסלר, לאיל קמחי, לאיתן רגב ולקיריל שרברמן על הערותיהם והצעותיהם.

¹ מדינות ה-G7 הן ארצות הברית, קנדה, בריטניה, צרפת, גרמניה, איטליה ויפן.

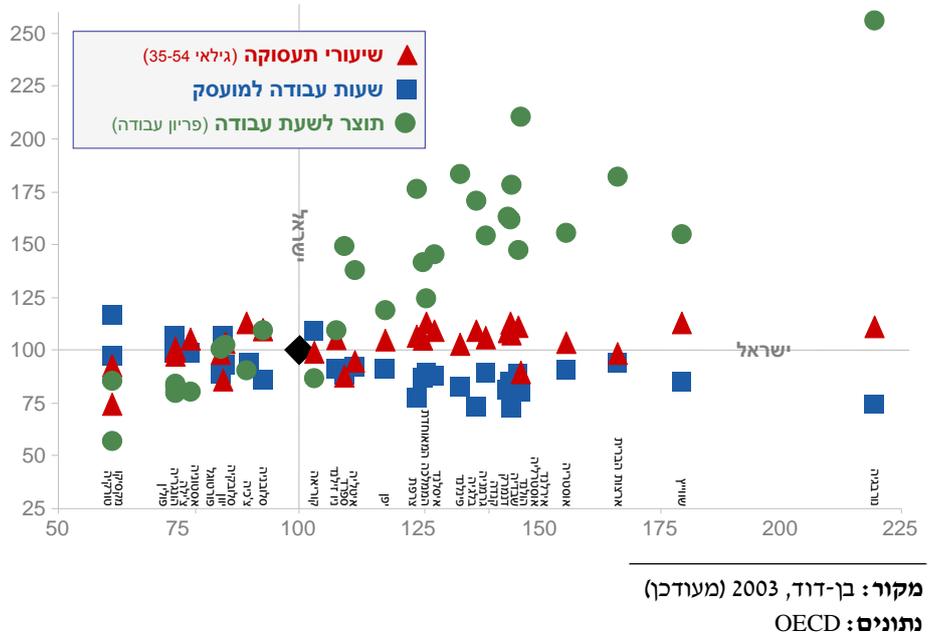
1. פריז, תעסוקה ורמת חיים – השוואה בין-לאומית

מדד אחד לפריז נקרא פריז עבודה, והוא מוגדר כתמ"ג לשעת עבודה. את חשיבותו של פריז העבודה ניתן לראות בתרשים 1, המשווה את רמת החיים ב-2012 בכל מדינות ה-OECD – כפי שהיא משתקפת בתמ"ג לנפש – לצד כמה מהגורמים העיקריים המשפיעים עליה. בכל ההשוואות ישראל היא מדינת הבסיס בגרף (כלומר, ישראל = 100 וכל שאר המדינות נמדדות באופן יחסי אליה). הציר האופקי מתאר את התמ"ג לנפש בכל אחת מהמדינות ביחס לישראל. כפי שניתן לראות, במרבית מדינות ה-OECD רמות התוצר לנפש גבוהות יותר מאשר בישראל.

הציר האנכי מודד שלושה גורמים שונים המשפיעים על התמ"ג: שיעורי תעסוקה, שעות עבודה ותוצר לשעת עבודה. כמעט בכל המדינות שיעורי התעסוקה בקרב גילי העבודה העיקריים (35 עד 54) גבוהים יותר מאשר בישראל. לצד זאת, מספר שעות העבודה למועסק ברוב המדינות נמוך יותר מבישראל. נראה כי למדדים הללו אין קשר ישיר לתמ"ג לנפש. לעומת זאת, אפשר לראות בבירור בתרשים את הקשר החיובי החזק בין הגורם הנבדק השלישי, פריז עבודה, ובין התמ"ג לנפש. ככל שפריז העבודה גבוה יותר, כך נוטה התמ"ג לנפש להיות גבוה יותר. מבחינה זו הממצאים בתרשים 1 מצביעים על כך שכאשר שיעור גבוה יותר מהאוכלוסייה מועסק, וכאשר פריז העבודה גבוה יותר, כל מועסק יכול לעבוד פחות שעות ולמרות זאת רמת החיים הממוצעת באותה מדינה תהיה גבוהה יותר.

מאז 1997 חלו מעט מאוד שינויים במקומה היחסי של ישראל במונחים של תעסוקה, שעות עבודה ופריז, כפי שניתן לראות בגרף דומה בן-דוד (2003א). אז, כמו עכשיו, ישראל עמדה – ועודנה עומדת – בפני בעיה רצינית בתחום פריז העבודה.

תרשים 1
הקשר בין רמת חיים לעבודה, 2012
 32 מדינות OECD לעומת ישראל, ישראל = 100

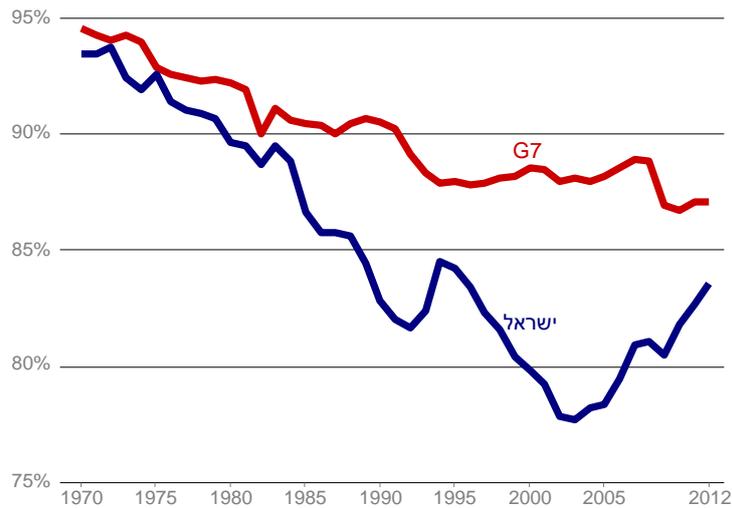

2. תעסוקה ופריון – השוואה לאורך זמן

אף שישאל ממישיכה להתאושש מהמיתון הכבד מאוד ששרר בארץ בתחילת העשור הקודם, וכתוצאה מכך אף עלו שיעורי התעסוקה בקרב גברים בגילי העבודה העיקריים, קיימת מגמת ירידה ארוכת טווח בתעסוקת גברים ישראלים. מגמה זו נמשכת לאורך כמה עשורים, ומתקדמת במהירות רבה יותר מאשר במדינות ה-G7 (תרשים 2). לכן, אף על פי שמדינות ה-G7 לא יצאו עדיין מהמיתון הכבד ביותר

שחוו מאז שנות השלושים, גדל פער התעסוקה בין ובין ישראל ל-3.5 נקודות אחוז, לעומת שיעורים כמעט זהים שנרשמו בשנות השבעים, לפני כמעט ארבעה עשורים.²

תרשים 2
שיעורי תעסוקת גברים, 1970–2012
כאחוז מאוכלוסיית גילאי 15–64

מקור: דן בן-דוד ואיתן רגב, מרכז טאוב
נתונים: למ"ס, OECD

מבט על שעות העבודה בישראל וב-G7 (תרשים 3) מספק תמונה נוספת של השינויים בהרגלי העבודה מאז 1970. עד אמצע שנות השבעים נפל מספר שעות העבודה השנתית לנפש בישראל וב-G7. מאותה תקופה המשיך מספר שעות העבודה ב-G7 לרדת, בזמן שבישראל עלה מספרן בצורה חדה בשנות התשעים ומאז הן נמצאות

² ב-2012 שדרגה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה במידה ניכרת את סקר כוח האדם שלה, ובעקבות זאת נוספו לכוח העבודה משתתפים רבים שלא נכללו בו בעבר (כהן, בורק ומקובקי, 2013). עד שהלמ"ס יפרסם נתונים השוואתיים בין שיטת הסקר הישנה לחדשה, לא ניתן לדעת כמה מהגידול בתעסוקה ב-2012 נובע משינויים של ממש בתעסוקה ולא משיפורים בשיטות הדגימה.

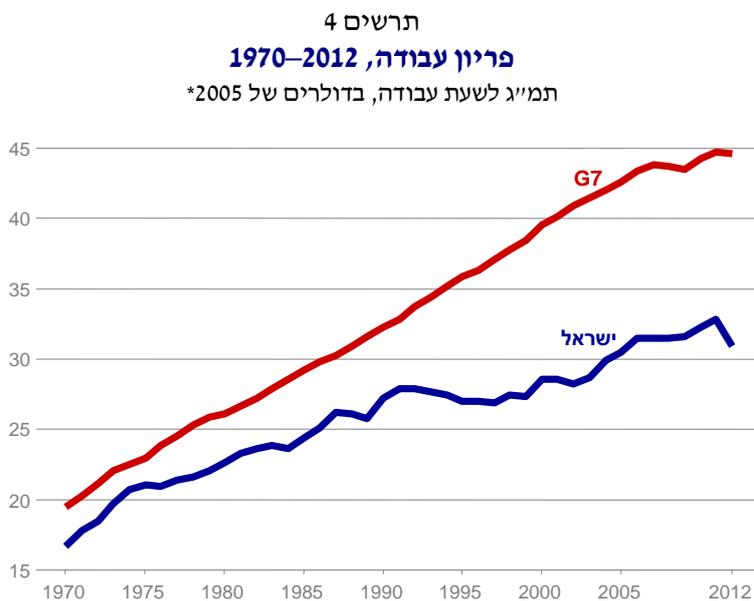
בירידה. בעקבות התנודתיות של העשורים האחרונים, מספר שעות העבודה לנפש בארץ ב-2011 היה כמעט זהה למספרן ב-1980, שלושה עשורים קודם לכן.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: למ"ס, OECD

נוסף לפערים הגדלים לאורך זמן בין ישראל למדינות ה-G7 בתעסוקת גברים ובשעות העבודה, ולמרות יכולתה המוכחת בתחום החדשנות, פריון העבודה במדינה הוא מהנמוכים ב-OECD, כפי שמראה תרשים 1 לעיל. גם בתחום זה נוצר פער בין ישראל למדינות האחרות במהלך העשורים האחרונים. פריון העבודה בישראל עולה בקצב נמוך יותר מזה שבמדינות ה-G7 במשך כמעט ארבעה עשורים (תרשים 4) – עם כל ההשלכות שיש לנסיגה ההולכת וגוברת (במונחים יחסיים) על הצמיחה הכלכלית במדינה.³

³ ככל הנראה הירידה בפריון ב-2012 אינה משקפת ירידה תלולה בפריון בפועל, אלא נובעת מנתוני תעסוקה גבוהים יותר באותה שנה – נתונים שהתקבלו בשל שיטות דגימה מדויקות יותר של כוח העבודה, שהוחלו לראשונה בישראל ב-2012.

* לפי יחס כוח קנייה.

מקור: דן בן-דוד, "דו"ח מצב המדינה 2009", מרכז טאוב (מעודכן)
נתונים: למ"ס, OECD, בנק ישראל

3. גורמים כלליים לפריון הנמוך בישראל

בעיית הפריון היא בעיה נרחבת בארץ, כפי שניתן יהיה לראות בהמשך. בעוד שבענפי עיסוק שונים יש גורמים ייחודיים המשפיעים על כך, יש גם כמה גורמים הקשורים לכך ברמת המשק.⁴ אחד מהם הוא רמתן הבעייתית של תשתיות ההון האנושי

⁴ העובדה כי חלקה היחסי של הכלכלה השחורה בישראל הוא אחד הגבוהים בעולם המפותח (בן-דוד, 2011) פירושה כי חלק ניכר מהפעילות הכלכלית בארץ אינה מדווחת. עם זאת, יש להניח שהדבר משתקף לא רק במונה (תמ"ג), שאמור היה להיות גבוה יותר, אלא גם במכנה (שעות עבודה), שגם הוא ככל הנראה גבוה יותר בפועל. לכן, לא מובן מאליו איזו השפעה יש לעובדה זו על הפריון. בכל מקרה, אם חלקו של השוק השחור אינו משתנה לאורך הזמן, הדבר אמור להתבטא בעיקר כהשפעה על רמת הפריון, ולא צריכה להיות לכך השפעה גדולה על שיפוע מסלול ההתקדמות שלה לאורך זמן.

וההון הפיזי במדינה, כפי שתועדה במחקרים שונים של בן-דוד (למשל ב-2003 וב-2012). לדוגמה, הישגיהם של ילדי ישראל במבחנים בין-לאומיים במקצועות הליבה – מתמטיקה, מדע וקריאה – היו נמוכים יותר בקביעות מאשר בכל אחת מ-25 מדינות ה-OECD הרלוונטיות להשוואה מאז סוף שנות התשעים (ואולי הרבה לפני כן, אף שלא קיימים מדגמים ארציים מייצגים מלפני 1999). התמונה מחמירה אם מביאים בחשבון שהמבחנים אינם כוללים את כל הבנים ורבות מהבנות המשתייכים למגזר החרדי, שאינם לומדים את מקצועות הליבה ושיעורם עומד כיום על 20 אחוז מתלמידי בתי הספר היסודיים בישראל.⁵ החינוך שניתן לילדים ערבים מניב הישגים המדורגים לא רק מתחת לכל המדינות המפותחות, אלא גם מתחת לרבות ממדינות העולם השלישי.

שיעורם של החרדים והערבים יחד הוא כמעט מחצית מתלמידי בתי הספר היסודיים בארץ. אלה הן הקבוצות הגדולות ביותר, אך לא היחידות בישראל, שמקבלות חינוך יסודי מהגרועים בעולם המערבי. במהלך העשור בין 2000 ל-2010 חל גידול של 37 אחוז ברישום לבתי ספר ערביים בישראל ושל 57 אחוז בבתי ספר חרדיים, נתונים שהותירו הרחק מאחור את הגידול ברישום לבתי הספר ממלכתיים-דתיים (11 אחוז) והממלכתיים (0.3 אחוז). היקפי הרישום הנוכחיים, בצירוף ההבדלים הגדולים בין הקבוצות השונות בשיעורי השינוי ברישום בעשור האחרון, יוצרים תשתית כללית של הון אנושי ישראלי ברמה נמוכה מאוד בהשוואה למדינות מפותחות אחרות. אפילו אם חלק מהילדים המוכשרים יותר יצליחו להגיע לאוניברסיטאות, בסיס ההון האנושי האיכותי שיוכל להגיע בסופו של דבר לשוק העבודה יהיה צר בהרבה ממה שהוא יכול היה להיות.

כניסתם המאסיבית של עובדים זרים ברמות השכלה ומיומנות נמוכות יחסית (בנקודה מסוימת שיעורם הגיע לאחד מכל שמונה עובדים במגזר העסקי בארץ) רק מחריפה את בעיית ההון האנושי הנמוך בשוק העבודה הישראלי (בן-דוד, 2010). שלא כמו במדינות מערביות אחרות, הזקוקות לכוח עבודה צעיר כתוספת

⁵ מבחן ה-TIMSS שנערך ב-2011 מצביע על שיפור של 11.4 אחוז בהישגים במתמטיקה מאז המבחן ב-2007. במבחן של 2011 השתתפו 4,699 תלמידי כיתה ח', ובאותה שנה השתתפו 44,002 תלמידי כיתה ח' – כמעט כל המחזור במדינה – במבחן המיצ"ב הארצי במתמטיקה. מבחן זה לא נערך ב-2007, כך שאין דרך להשוות את השיפור הכולל בתקופה זו. עם זאת, מבחן המיצ"ב שלפניו נערך ב-2008, ונצפה שיפור של 4.4 אחוזים מ-2008 ל-2011. אלא שבמבחן המיצ"ב שנערך ב-2012 ההישגים במתמטיקה של תלמידי כיתה ח' חזרו לרמה של 2008, מה שמעמיד בסימן שאלה גדול את משמעות השיפור שנמשך רק עד 2011, השנה שבה נערך מבחן ה-TIMSS.

לאוכלוסיותיהן המזדקנות, בישראל האוכלוסייה צעירה באופן יוצא דופן בהשוואה למרבית המדינות המפותחות. כמו כן, רמת המיומנות הנמוכה יחסית של חלק גדול מהאוכלוסייה המקומית מבטלת את הצורך להציף את המשק בעובדים מחו"ל שהשכלתם נמוכה. למרות זאת, כמויות עצומות של עובדים זרים ממשיכים לקבל היתרי עבודה בישראל.

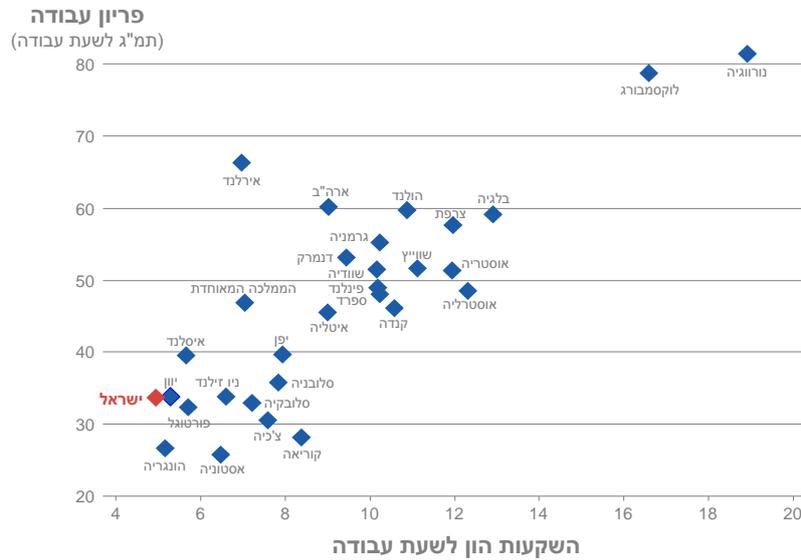
גורם נוסף לבעיית הפרייון הוא תשתית התחבורה בארץ, שהוזנחה במשך עשרות שנים. כפי שמתואר בבן-דוד (2012), הצפיפות בכבישי ישראל, הנמדדת במספר כלי הרכב לקילומטר כביש, היא פי 2.6 מממוצע ה-OECD. בה בעת, מספר כלי הרכב לנפש הוא רק מחצית מהממוצע ב-OECD, מה שממחיש עד כמה תשתית התחבורה של ישראל אינה תואמת את צורכי המדינה. ככל שהצפיפות על הכבישים רבה יותר, כך יש צורך במשאבים רבים יותר – נהגים, משאיות וכו' – כדי להוביל את אותם המוצרים. השימוש ברכבות בישראל מוגבל אף יותר בהשוואה למדינות המפותחות.

ההשקעה הנמוכה מדי בכבישים וברכבות מגבילה מאוד את צמיחת הפרייון.

עוד תחום שמשפיע על הפרייון הוא מלאי ההון. הקשר החיובי בין מלאי הון לפרייון העבודה מוצג בתרשים 5. מלאי ההון לשעת עבודה בישראל נמצא בתחתית דירוג ה-OECD, לכן אין זה מפתיע שמדינה בעלת רמות נמוכות יחסית של הון אנושי ופיזי מפגינה צמיחה נמוכה בפרייון הלאומי.

תרשים 5
עצימות הון ופריון עבודה ב-OECD

ב-30 מדינות OECD, בדולרים שוטפים לפי יחס כוח קנייה, 2011

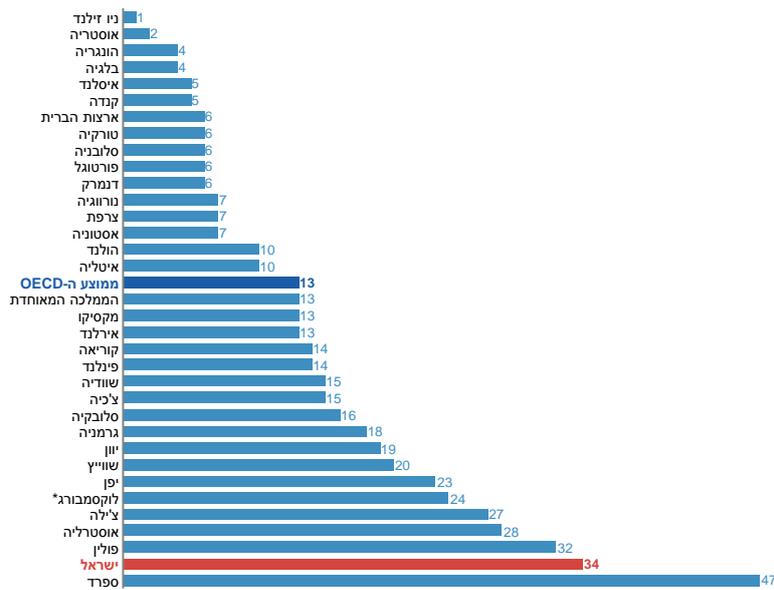

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: הבנק העולמי, OECD

לכל אלה יש להוסיף בירוקרטיה ממשלתית מסורבלת מאוד, המחייבת הקצאת משאבים נוספים על חשבון ייצור של סחורות ושירותים. לדוגמה, תרשים 6 מראה כי מספר הימים הדרוש כדי להקים עסק בישראל (34 ימים) הוא השני בגובהו ב-OECD – פי 2.5 ממוצע ה-OECD, העומד על 13 ימים. השוק המקומי הקטן בארץ

מרוכז בידיהם של מעט מדי אנשים⁶, והוא סובל מחוסר תחרות מספקת – גורם קריטי בדרבון השקעות בהון אנושי ופיזי הדרוש לשיפורים בפריון – ומעודף רגולציה.⁷ כל אלה חוברים יחדיו ומובילים למחירים מקומיים גבוהים יחסית, הפוגמים באטרקטיביות של הסביבה הכלכלית בישראל.

תרשים 6
מספר הימים הדרושים להקמת עסק, 2010
 בכל מדינות ה-OECD, לרבות ישראל

* הנתונים עבור לוקסמבורג מ-2009.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: הבנק העולמי

⁶ אחת ההמלצות העיקריות של ועדה ממשלתית בנושא הגברת התחרותיות, בראשות מנכ"ל משרד האוצר לשעבר חיים שני (2012), הייתה הפרדה בין השליטה בחברות העוסקות בצד הריאלי של המשק לאלה העוסקות בצד הפיננסי.

⁷ בעקבות מחאות קיץ 2011 המליצה הוועדה הממשלתית לכלכלה ורפורמה חברתית בראשות מנואל טרכטנברג על כמה שינויים במדיניות הממשלה בנוגע לרגולציה ואכיפה, שמטרתם הגברת התחרותיות במשק והפחתת מחירים.

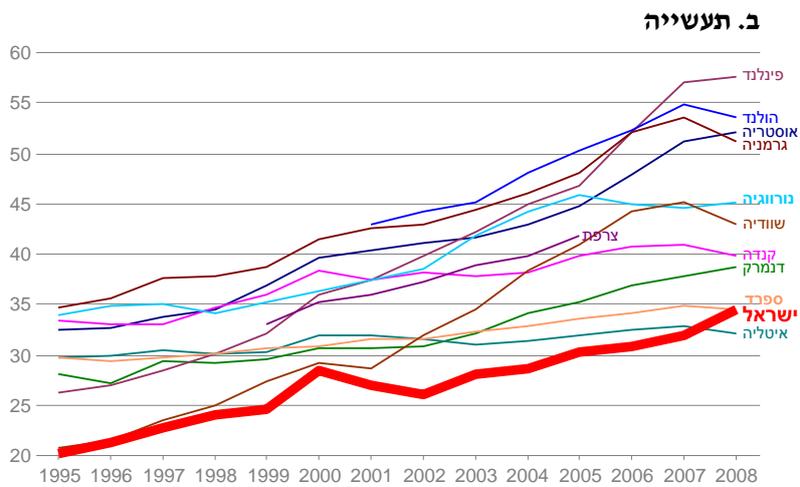
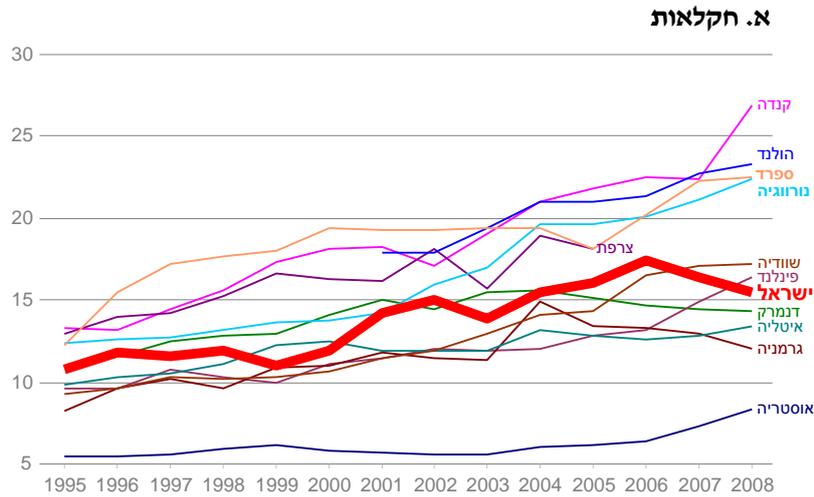
4. השוואת הפריון לפי ענף במדינות שונות

גם כאשר המוקד עובר להשוואה בין-לאומית של פריון העבודה בענפים עסקיים, מתקבלת תמונה בעייתית הדומה לתמונה הלאומית.⁸ בשנת 1995 פריון העבודה בחקלאות (תרשים 7א'), אחד מהיהלומים בכתר הישראלי, ניצב פחות או יותר באמצע דירוג שמונה מדינות ה-OECD שבמדגם. מאז עלה פריון העבודה בחקלאות ב-OECD ובישראל, אך מיקומה היחסי של ישראל במרכז הטווח נותר על כנו גם ב-2008.

בייצור תעשייתי (תרשים 7ב') – תחום הכולל היי-טק, כמו גם תעשיות מסורתיות יותר – היה פריון העבודה נמוך יותר מאשר במדינות ה-OECD לאורך כמעט כל השנים מאז 1995. עד 2008 ישראל האפילה רק על איטליה, ונותרה מתחת לשאר המדינות. פריון העבודה בתחום של מוסדות פיננסיים, שירותים עסקיים, נדל"ן ופעילויות השכרה (ג7) ירד מהמקום שלפני האחרון ב-1995 למקום האחרון (לצד דנמרק) ב-2008. בתחומי המסחר הקמעונאי והסיטונאי, התיקונים, התחבורה ושירותי האירוח והאוכל (ד7), היה פריון העבודה בישראל נמוך יותר מכל מדינות ה-OECD ב-1995, ונמוך עוד יותר ב-2008. בתחום הבנייה, ענף הכולל הרבה מאוד עובדים זרים בלתי מיומנים, היה פריון העבודה נמוך בהרבה מאשר במדינות ה-OECD מאז 1995, והוא נותר כך עד היום (תרשים 7ה').

⁸ ההשוואה הבין-לאומית בין ענפים ספציפיים שנערכה כאן כוללת את כל המדינות, לרבות ישראל, שעבורן מספק ה-OECD נתונים, תוך שימוש במדדי יחס כוח קנייה (purchasing power parities). היה עדיף, ומדויק יותר, לערוך השוואות אלו בעזרת מדדי יחס כוח קנייה ברמה הענפית, אך לא ניתן להשיגם.

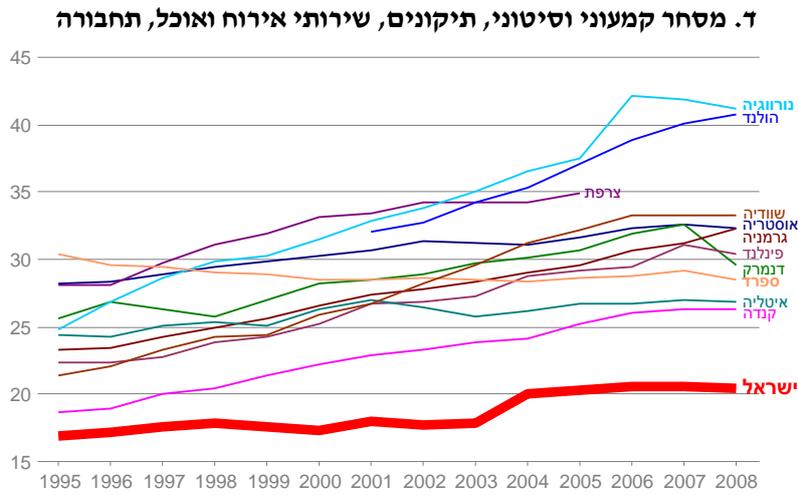
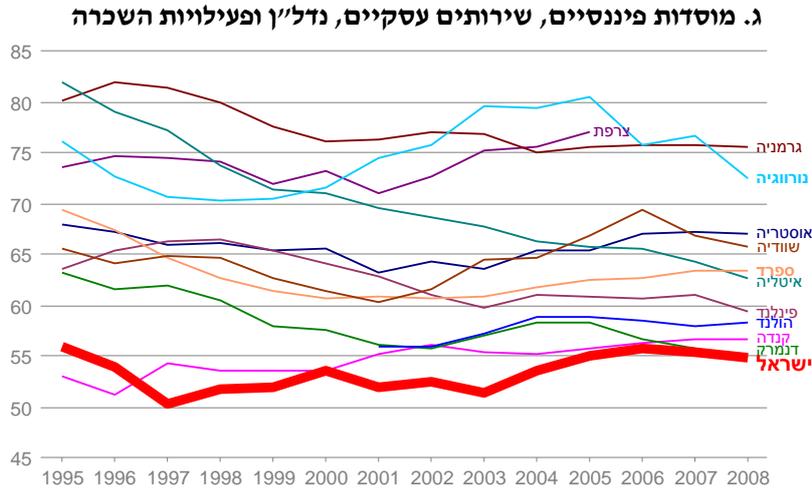
תרשים 7
פריון עבודה בישראל וב-OECD, 1995-2008
 תמ"ג לשעת עבודה בדולרים קבועים של 2005*

* המרה לדולרים לפי יחס כוח קנייה.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
 נתונים: למ"ס, OECD

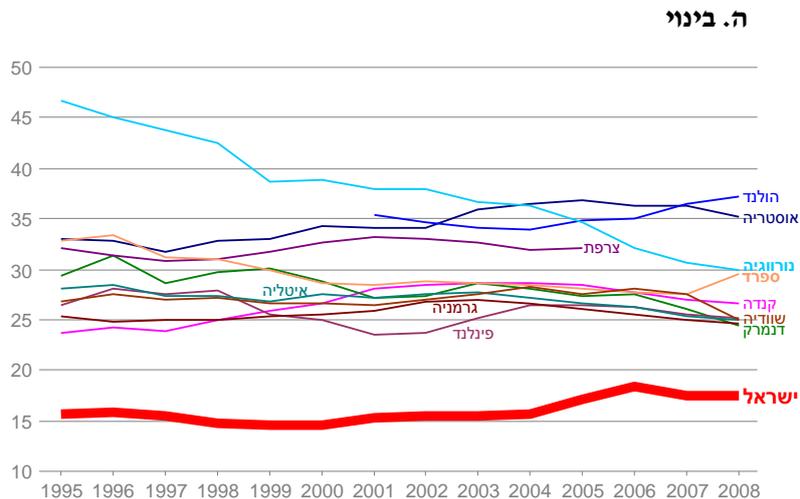
תרשים 7 (המשך)
פריון עבודה בישראל וב-OECD, 1995-2008
 תמ"ג לשעת עבודה בדולרים קבועים של 2005*

* המרה לדולרים לפי יחס כוח קנייה.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
 נתונים: למ"ס, OECD

תרשים 7 (המשך)
פריון עבודה בישראל וב-OECD, 1995-2008
 תמ"ג לשעת עבודה בדולרים קבועים של 2005*

* המרה לדולרים לפי יחס כוח קנייה.

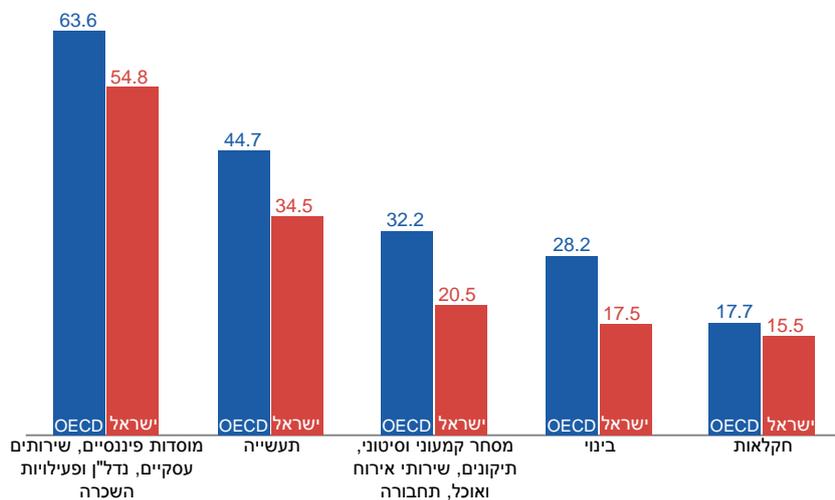
מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: למ"ס, OECD

תרשים 8 מסכם את התמונה ההשוואתית ברמת הענף. מכל הענפים, פריון העבודה הגבוה ביותר נרשם בשירותים הפיננסיים ודומיהם, הן ב-OECD והן בישראל; בענף זה פריון העבודה הממוצע במדינות ה-OECD גבוה ב-16 אחוז מבישראל. פריון העבודה בתחום הייצור התעשייתי נמצא במקום השני – ב-OECD ובישראל – והפריון ב-OECD גבוה ב-30 אחוז מהפריון בישראל. במסחר הסיטונאי והקמעונאי וכדומה, וכן בבנייה, פריון העבודה נמוך יותר וממשיך לרדת לאורך השנים, והפערים בין ה-OECD לישראל מגיעים לכ-60 אחוז. בחקלאות הדמיון בין ישראל ל-OECD הוא הגבוה ביותר, ובשני המקרים פריון העבודה בתחום הוא הנמוך ביותר מכלל הענפים.

תרשים 8

פריון עבודה בישראל וב-OECD* 2008

תמ"ג לשעת עבודה בדולרים קבועים של 2005**

* ממוצע של אוסטריה, קנדה, דנמרק, פינלנד, צרפת, גרמניה, איטליה, הולנד, נורווגיה, ספרד ושוודיה.

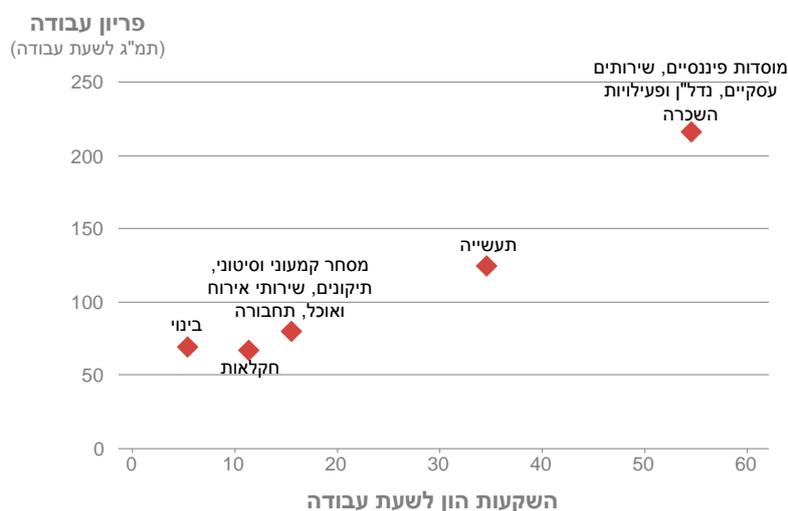
** המרה לדולרים לפי יחס כוח קנייה.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: למ"ס, OECD

5. מלאי הון, פריון ושכר ברמה הענפית

הקשר בין מלאי הון ברוטו לשעת עבודה ובין פריון עבודה בענפים השונים בישראל (תרשים 9) דומה לקשר החיובי שנמצא בין שני המשתנים בהשוואה הבין-לאומית (תרשים 5 לעיל): ככל שמלאי ההון גדול יותר, פריון העבודה בענף גבוה יותר.

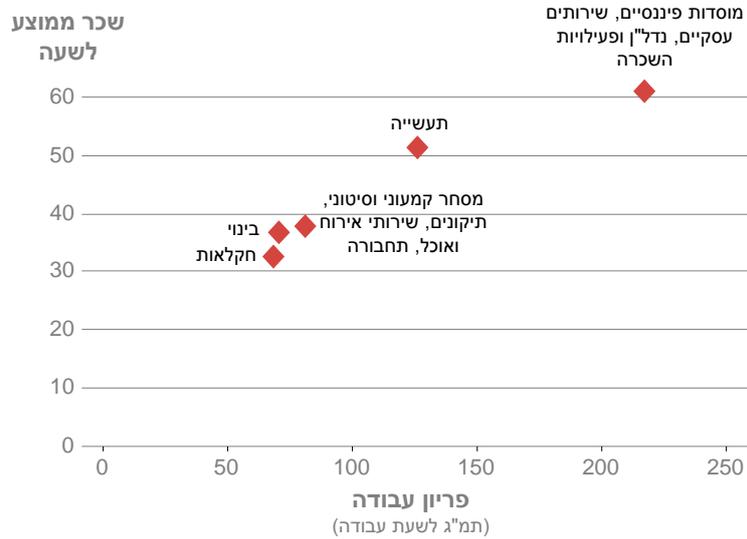
תרשים 9
עצימות הון ופריון עבודה בישראל, 2008
 בשקלים

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
נתונים: למ"ס, OECD

בתרשים 10 אפשר לראות את הקשר החיובי בין פריון עבודה לשכר בהשוואה בין הענפים, וקשר זה אינו מקרי. ככל שעובד מייצר יותר בשעת עבודה, ניתן לשלם לו יותר. כתוצאה מכך, מלאי ההון הגבוה יותר בענף התיווך הפיננסי וכדומה קשור לפריון עבודה גבוה יותר – והפריון הגבוה יותר קשור לשכר גבוה יותר באותו ענף. בקצה השני של הקשת, בחקלאות ובבנייה יש מעט מאוד הון, ולכן פריון העבודה בהם נמוך מאוד. כתוצאה מכך, גם השכר המשולם בענפים אלו נמוך מאוד.

תרשים 10
פריון עבודה ושכר בישראל, 2008
 בשקלים

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל אביב
 נתונים: למ"ס, OECD

6. סיכום

הכמות הממוצעת שעובד ישראלי מייצר בשעה נמוכה בהשוואה לכמות שמייצרים עובדים כמעט בכל העולם המתועש כמעט. ב-2012 הייתה ישראל ממוקמת במקום ה-26 מבין כל 34 מדינות ה-OECD, והפער בין מדינות ה-G7 המובילות לישראל הולך וגדל מאז שנות השבעים.

ככל שאדם משכיל יותר, ההזדמנויות המצפות לו בחו"ל רבות יותר ופוטנציאל ההגירה שלו גבוה יותר – וזה בהחלט המצב אצל הישראלים (גולד ומואב, 2007). בקרב הקבוצה הניידת ביותר, מרצים באוניברסיטאות, להיקף בריחת המוחות מישראל אין אח ורע בעולם המערבי (בן-דוד 2008). כדי שניתן יהיה לשלם שכר

תחרותי למקצוענים החיוניים לעתיד המדינה – מהנדסים, רופאים וחוקרים אקדמאים, שיכולים לעבור בקלות ממדינה למדינה – על ישראל להיות מסוגלת להגיע לרמות פריון המשתוות למדינות מפותחות אחרות, או עולות עליהן. לאור האיכות יוצאת הדופן של האנשים הנמצאים היום בראש פירמידת ההון האנושי בישראל, אין זה מכשול שלא ניתן לצלוח אותו.

אך העובדה שבקצה העליון של הפירמידה נמצאת רמת איכות כזו אינה מספיקה. יש להרחיב את בסיס פירמידת ההון האנושי ולחזקו באופן משמעותי. הרחבה זו תתאפשר אם המדינה תערוך רפורמה כללית במערכת החינוך שלה, תשדרג את לימודי הליבה ותבטיח כי הם יוקנו ברמה הגבוהה ביותר בכל בתי הספר בישראל, לכל קבוצות האוכלוסייה המגוונות. הרפורמה הכללית צריכה לכלול גם שינוי מהותי באופן שבו המדינה בוחרת, מכשירה ומתגמלת את מוריה, ובאופן שבו מופעל ומנוהל משרד החינוך – שכיום הוא מסורבל מאוד ובלתי יעיל.

נוסף לחיזוק תשתית ההון האנושי, על ישראל לשפר באופן ניכר את תשתית התחבורה שלה. מצבם הנוכחי של הכבישים והרכבות הוא עדות עצובה לסדר העדיפויות הלאומי. הזנחה שאינה מתקבלת על הדעת, שנמשכה כמה עשורים, הובילה לכך שבמדינה שמספר כלי הרכב לנפש בה הוא רק כמחצית מהמוצא ב-OECD, הצפיפות בכבישים עולה פי שניים וחצי על הצפיפות הממוצעת במדינות אלו. הגידול בהשקעות תשתית התחבורה של העשור האחרון הביא את ישראל רק לרמה דומה לזו של ממוצע ה-OECD (בן-דוד, 2012), כך שהפער אינו צפוי להמשיך לגדול – אך גם לא להצטמק.

הגברת התחרות חיונית ליצירת הלחץ להשקיע, לחדש ולהמציא, ליצור מוצרים ושירותים טובים יותר בעלות נמוכה יותר. חסמי התחרות הנוכחיים נובעים מעלויות ביורוקרטיות גבוהות לחברות ישראליות וזרות המעוניינות לעשות עסקים בארץ. אף שהרגולציה פחתה, היא עדיין קיימת וממשיכה לגבות מחיר.

הספקת שירותים חברתיים באיכות גבוהה היא מטרה חשובה וסימן היכר של חברה מודרנית. היכולת לספק שירותים כאלה ברמות הגבוהות ביותר תלויה מאוד בעושרה היחסי של המדינה. יש חלופה בין הרצון לספק לציבור שירותים טובים ומלאים ככל האפשר, ובין אי העלאת מסים לרמה ההופכת את המדינה לתחרותית פחות ומגבילה את השיפורים בפריון – מה שישפיע באופן שלילי על הצמיחה הכלכלית, ובסופו של דבר יצמצם את יכולתה של המדינה לספק שירותים אלו.

מדינה המעוניינת לשפר את איכות חיי תושביה חייבת להתמקד בסוגיות המרכזיות שהוצגו כאן. אין זה מקרה שהתורמים הבסיסיים לשיפור הפריון הם גם

האלמנטים העיקריים שנחוצים לטיפול שורש בעוני ובאי שוויון בהכנסות. מערכת חינוך ותשתית פיזית טובות יותר חיוניות כדי להעניק לאלה החיים כיום בשוליים החברתיים של ישראל את הכלים והתנאים להוציא את עצמם ואת ילדיהם מתוך מעגל העוני. כשהם רוכשים את המיומנויות הדרושות, הם תורמים ישירות ליכולתה הכוללת של המדינה לקלוט, לפתח וליישם רעיונות חדשים – המפתח לחדשנות ולב-לבם של שיפורים בפריון.

בישראל קיימים היום כל הידע והמשאבים הדרושים כדי להעביר את המדינה לתוואים חברתיים-כלכליים חדשים, אשר יקרבו אותה למדינות המפותחות המובילות. אך עליה למצוא את היכולות הפוליטיות והמנהיגותיות כדי להתחיל את שינויי המדיניות שייצרו את השינויים החברתיים והכלכליים המבניים, ארוכי הטווח, שלהם זקוקה ישראל כדי להתקיים בעתיד.

מקורות

- בן-דוד, דן (2003א'), "כוח העבודה בישראל מההיבט הבינלאומי", **הרבעון לכלכלה**, עמ' 73–90.
- בן-דוד, דן (2003ב'), "מערכת החינוך בישראל במבט חברתי-כלכלי בעידן הגלובליזציה", **הרבעון לכלכלה**, עמ' 47–72.
- בן-דוד, דן (2010), "שוק העבודה – היום, בעבר ובהשוואה למערב", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה 2009 – חברה, כלכלה ומדיניות**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 183–232.
- בן-דוד, דן (2011), "ההוצאה הציבורית בישראל", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה 2010 – חברה, כלכלה ומדיניות**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 49–79.
- בן-דוד, דן (2012), "אומת הסטארט-אפ והאיום מבית", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה 2011-2012 – חברה, כלכלה ומדיניות**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 17–82.
- גולד, אריק ועומר מואב (2007), "בריחת המוחות מישראל", **הרבעון לכלכלה**, 53, מס' 1, עמ' 46–69.
- כהן, נועם, לואיזה בורק ויצחק מקובקי (2013), **בחינת הגידול באבטלה במעבר לסקר כוח אדם חודשי**, נייר עבודה מס' 78, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- קירש, אורי (2011), **הערכות מצוינות האוניברסיטאות בישראל – גישות, סוגיות והישגים**, נייר עבודה, מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית, הטכניון.
- Ben-David, Dan (2008), "Brain Drained," CEPR, Discussion Paper No. 6717.
- Senor, Dan and Saul Singer (2009), *Start-Up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle*, Hachette Book Group.